

УДК 343.11(477)

С. ПОСОХОВА,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

СУД ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

У статті розглянуто особливості існуючих моделей функціонування суду присяжних у деяких країнах світу. Крім того, проведено аналіз чинних норм законодавства України у сфері створення та діяльності інституту суду присяжних та запропоновано певні зміни до них з метою реалізації гарантованого міжнародними нормами права та Конституцією України права на справедливе рішення по справі і права на участь громадян у здійсненні правосуддя.

Ключові слова: суд присяжних, присяжні, справедливість.

Постановка проблеми. У процесі здійснення ефективного, справедливого правосуддя та належного захисту прав і свобод людини в нашій країні, як і в будь-якій демократичній, правовій державі, провідну роль відіграють досконале законодавство, дієві механізми його реалізації та організація роботи судової системи. Важливого значення для неупередженості та справедливості правосуддя набуває також гарантована Конституцією України безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів та присяжних. Актуальними в останні роки є дискусії науковців стосовно саме теоретичних та процесуальних питань запровадження та діяльності інституту суду присяжних в Україні, що пов'язано, передовсім, з визначенням необхідності суду присяжних для нашої держави як ознаки громадянського суспільства та як форми реалізації громадського контролю за здійсненням правосуддя. Крім того, актуальність існування та функціонування суду присяжних пов'язана з необхідністю підвищення ефективності діяльності судової системи та здійснення якісного судочинства, що задовольняло б, перш за все, вимогу справедливості. Та проблема створення відповідної законодавчої бази і запровадження суду присяжних надзвичайно складна для багатьох країн, і Україна не стала винятком.

Аналіз дослідження проблеми. В основу дослідження та аналізу інституту суду присяжних було покладено чинні нормативно-правові акти України та публікації провідних юристів-науковців та практиків, серед яких С. Коротобай, В. Куценко, С. Оверчук, А. Радзівілл, Т. Романюк, В. Соловей тощо. Але в умовах сьогодення та з урахуванням розвитку сучасної судової системи в процесі реформування ці питання потребують подальшого наукового вивчення та розробки пропозицій усунення недоліків у законодавстві.

Метою статті є аналіз досвіду функціонування суду присяжних у різних країнах світу, сучасного його становища в Україні та розробка пропозицій до чинного законодавства з метою загального підвищення якості діяльності судової системи України.

Виклад основних положень. Говорячи про суд присяжних, спочатку доцільним є визначення його становища, завдання та досвіду функціонування у деяких країнах світу та, звісно ж, історії появи та діяльності в Україні.

Щодо визначення поняття суду присяжних варто зауважити, що зробити це досить складно, адже воно має неоднакове трактування в судових системах різних країн. На нашу

думку, найбільш влучним є його узагальнення, запропоноване Т. Романюком. Так, науковець визначає суд присяжних як особливий політико-правовий інститут, наділений спеціальними правами, суть якого полягає у скликанні групи осіб для участі в здійсненні правосуддя. Основне ж завдання суду присяжних – оцінити діяння підсудного з точки зору громадської свідомості.

Передумовою виникнення інституту суду присяжних вважається тенденція обмеження абсолютної влади шляхом участі членів громади у здійсненні правосуддя. Зокрема у германських племен був давній звичай залучати поважних людей для розслідування правопорушень та суду над обвинувачуваним [9, с. 20]. Суд присяжних у сучасному розумінні вперше виник в Англії, а далі набув свого розповсюдження разом з англосаксонським правом у США та в подальшому у країни Європи. Важливим є те, що процес створення суду присяжних є доволі складною процедурою, перш за все через складання списків присяжних та проведення їхнього добору. В іноземних країнах, для яких характерним є функціонування такого інституту, порядок залучення до кримінального судочинства присяжних ґрунтується на списках кандидатур, з яких обирають присяжних засідателів. В Америці, наприклад, кожен федеральний місцевий суд має свій порядок залучення присяжних. Кандидатів у присяжні засідателі обирають зі списків виборців конкретного району або платників податків, за даними перепису, телефонними довідниками, користуються також і відомостями з довідників про жителів міста тощо. На сьогодні у США суди присяжних поширені значно більше, ніж у інших державах світу, що відображає американську систему побудови суспільства і держави, оскільки присяжним є середньостатистичний громадянин США.

Також цікавим є досвід Іспанії у функціонуванні суду присяжних, який досить влучно навів В. Соловей. Так, в Іспанії 16 листопада 1995 р. було ухвалено основний Закон про суд присяжних, відповідно до положень якого у складі журі присяжних разом із суддею суду провінції, який лише веде процес і фактично не бере участі в ухваленні рішення, але може давати настанови, мало бути дев'ятеро осіб. До компетенції суду присяжних належали окремі категорії справ: убивство, хабарництво, корупція. Самих присяжних обирали зі списку виборців на прилюдних слуханнях, які проводилися в іспанських провінціях відділками управління перепису населення. Загальна кількість кандидатів у присяжні на слухання конкретної справи мала становити щонайменше 20 осіб. Відповідно до зазначеного Закону присяжними не можуть бути особи молодші 25 років, політики, військовослужбовці та особи, яких визнано винними у скоєнні кримінального злочину [10, с. 88].

Як зазначає у своїй праці А. Радзівіл, на відміну від США, у Французькій Республіці порядок складання списків присяжних є набагато складнішим: спочатку створюються попередні списки кандидатур, на основі яких спеціальною комісією за місцем знаходження кожного суду проводиться складання щорічного списку кандидатів. Ця ж комісія кожного року складає спеціальний список додаткових присяжних із числа присяжних міста, яке є місцем певного суду присяжних. Згодом голова трибуналу, шляхом жеребкування, відбирає на відкритому засіданні із щорічного списку 27 присяжних, які створюють сесійний список. Крім того, голова суду в такому ж порядку обирає додаткових присяжних зі спеціального списку. Але відбір присяжних не обмежується складанням списків у виконавчих структурах та продовжується у відповідному суді, який має розглядати справу.

Також активну участь у формуванні суду присяжних беруть учасники судового процесу (сторони і суддя), яким надається право здійснювати відвід. Зокрема у Великобританії представники обвинувачення і захисту можуть відвести деяких кандидатів з присяжних, вказавши при цьому причини свого рішення. У Шотландії, крім того, сторони мають право здійснити немотивований відвід до 3 кандидатів кожен. У більшості країн право відводу надається обвинуваченому. Так, у Північній Ірландії обвинувачений може відвести без зазначення причин до 12 кандидатів у присяжні [8, с. 70–71].

Таким чином, проаналізувавши особливості функціонування суду присяжних у різних країнах та норми вітчизняного законодавства, ми можемо простежити схожі риси. Так, згідно зі ст. 58¹ Закону України «Про судоустрій і статус суддів» списки присяжних у нашій державі формують органи місцевого самоврядування (місцеві ради) у порядку, передбаченому зазначеним Законом. Для цього територіальне управління Державної судової адміністрації

страції України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, яка, у свою чергу, формує та затверджує зазначений у поданні список громадян, що постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам законодавства і дали згоду бути присяжними. Такі списки затверджуються один раз на два роки і переглядаються в разі необхідності за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України [4]. Такі положення, на нашу думку, у загальному вигляді відповідають усталеній практиці складення списків у інших країнах.

Крім того, в законодавстві України передбачено критерії, які дозволяють бути присяжними чи забороняють окремим категоріям осіб. Відповідно до ст. 59 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлюються такі вимоги: громадянство України, досягнення 30 років, постійне проживання (реєстрація) на території, на яку поширюється юрисдикція суду. Не можуть бути присяжними громадяни: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) що мають хронічні психічні або інші захворювання, які перешкоджають виконанню обов'язків присяжного; 3) мають не зняту або не погашену судимість; 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси; 5) громадяни, що досягли 65 років; 6) особи, які не володіють державною мовою. Особа, що включена до списку присяжних, зобов'язана повідомити суд про обставини, що унеможливають її участь у вчиненні правосуддя, якщо такі є. Наведене досить схоже на положення, характерні для моделі суду присяжних Іспанії.

Стосовно компетенції суду присяжних в Україні необхідно зазначити, що згідно зі ст. 31 Кримінального процесуального кодексу України суд присяжних може розглядати справу суду першої інстанції, якщо за вчинення злочину, в якому обвинувачується підсудний, передбачено покарання у вигляді довічного ув'язнення, і сам обвинувачений подав клопотання про розгляд його справи судом присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. До складу такого суду входять два професійні судді і троє присяжних. Так, відповідно до ст. 385 Кримінального процесуального кодексу України для судового розгляду автоматизована система документообігу суду серед осіб, які внесені в список присяжних, обирає сімох присяжних, яким під розписку не пізніше, ніж за п'ять днів до судового засідання вручають письмовий виклик зі встановленою законодавством інформацією. На підставі цього письмового виклику роботодавець зобов'язаний звільнити присяжного від роботи на час виконання ним обов'язків з учинення правосуддя зі збереженням усіх трудових гарантій [3].

Ст. 387 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що безпосередній відбір присяжних здійснюють після відкриття судового засідання. Головуючий повідомляє присяжним, що саме розглядатимуть, роз'яснює їм права і обов'язки, а також умови їхньої участі в судовому розгляді. Під час відбору присяжних головує з'ясовує, чи немає підстав, що перешкоджають залученню громадянина присяжним або які є підстави для звільнення окремих присяжних від виконання їхніх обов'язків, а також для звільнення присяжних від виконання обов'язків за їхніми усними або письмовими заявами. Кожен із присяжних має право заявити про неможливість участі в судовому розгляді, вказавши причини, або самовідвід, також учасники судового провадження можуть йому заявити відвід з причин, визначених законодавством. Якщо внаслідок відбору присяжних залишилося більше, ніж необхідно, їх визначає автоматизована система документообігу суду серед присяжних, які не були звільнені або усунені від участі в розгляді справи. Якщо ж присяжних залишилося менше необхідного, секретар судового засідання за вказівкою головуєчого викликає присяжних додатково. Після відбору основних присяжних відбирають двох запасних [3].

Зазначені вище компетенція та процедура відбору суду присяжних в Україні, як бачимо, дещо відрізняються від існуючих в інших країнах світу, але знову ж таки можемо простежити схожість між ними, наприклад, у передбаченні можливості відводу присяжних.

Стосовно компетенції суду присяжних в Україні, в процесі удосконалення його функціонування, цікавою, на нашу думку, є пропозиція С. Оверчука щодо розширення і включення

у коло підсудних суду присяжних справ відносно особливо тяжких злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років (ч. 5 ст. 12 Кримінального кодексу України). Ці злочини не становлять великої кількості, і їх розгляд судом присяжних за клопотанням обвинуваченого не обтяжить суди. А таке рішення, у свою чергу, дозволить забезпечити демократичність правосуддя, доступність суду присяжних для більшого кола осіб, що, відповідно, надасть їм додаткові гарантії правосуддя. Хоча, на противагу розширенню компетенції, історії відомі приклади її звуження, що ґрунтуються на процесуальних нормах. Так, визнання підсудним своєї вини в англосаксонському праві передбачало непідсудність таких справ суду присяжних. Але таке правило, на думку автора, порушує основні засади сучасного правосуддя, а тому його застосування у вітчизняному законодавстві є недоцільним [7, с. 503].

Досить цікавою в наукових колах є позиція з приводу аргументів «за» та «проти» явища суду присяжних в українській судовій системі. Так, Є. Коротобай відзначає, що серед прихильників інституту суду присяжних є аргументи про його необхідність в Україні, адже: 1) суд присяжних є ознакою громадянського суспільства; 2) народ повинен брати участь судовому процесі, бути більш правосвідомим; 3) існування суду присяжних сприяє зростанню ролі інституту прокуратури і адвокатури, змагальність стає принципом правосуддя, а не лише закріпленою в законі гарантією; 4) іноді на суді справи краще поглянути «неозброєним оком» [5, с. 15]. Справді, з такими доводами немає сенсу сперечатися, бо ж вони дійсно справедливі.

Водночас В. Соловей, зазначає, що є чимало заперечень та негативних моментів функціонування суду присяжних, серед яких: 1) запровадження суду присяжних створить додаткове навантаження для держави, оскільки нині суди й апарати судів фінансуються аж ніяк не на належному рівні; 2) запровадження цього інституту може і не позначитися на рівні корупції в державі. Гарантувати, що до складу суду присяжних потраплять виключно ідеально чесні люди, неможливо. Не виключений тиск на присяжних засідателів з метою винесення неправосудного вердикту; 3) складні юридичні справи неможливо ставити на вирішення особам без належної освіти і фахової підготовки; 4) українці можуть бути неготові до запровадження інституту суду присяжних. На Заході люди більш правосвідомі, людина йде в присяжні не з фінансових міркувань, а з почуття дотримання закону [10, с. 89]. Один з наведених аргументів можна сміливо спростувати. А саме стосовно можливої ролі суду присяжних, що може і не позначитися на рівні корупції в державі, варто зауважити, що передовсім існування цього інституту не має на меті зниження рівня корупції в державі. Крім того, щодо тиску на присяжних, відповідно до положень п. 3 ст. 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», на присяжних поширюються гарантії незалежності та недоторканності суддів, встановлені законом, на час виконання ними обов'язків щодо вчинення правосуддя. Тому такі доводи, на нашу думку, є перебільшенням і мають таку ж ймовірність, як і у випадку із суддями.

Окремо хотілося б звернути увагу на те, що спроби удосконалити передбачену законодавством України модель інституту суду присяжних були. Так, 14 травня 2013 року Геннадій Москаль зареєстрував законопроект «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо суду присяжних (вже другий на той момент). Та на думку Т. Романюка, цей проект навряд чи стане законом, бо ситуація в парламенті не сприяє діалогу навколо згаданого питання. Окрім того, економічна складова закону потребує значних коштів на проведення виборів (в порядку, передбаченому цим законопроектом) та утримання присяжних, що, звісно, не сприймається в кризові часи [9, с. 21].

Розглядаючи інститут суду присяжних, варто зауважити, що з метою реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України, а саме достойного існування суду присяжних, на думку В. Куценко, необхідним є проведення заходів, пов'язаних із внесенням змін до законодавства, належним фінансуванням для оплати винагороди та приведення приміщень судів у відповідність до вимог сьогодення [6, с. 55]. Запропоноване може також позитивно вплинути на існуючі аргументи проти доцільності запровадження та функціонування суду присяжних в Україні.

Принципово важливим, на нашу думку, є звуження компетенції присяжних до вирішення лише питання стосовно винуватості/невинуватості підсудного у вчиненні злочину, який

йому інкримінують. А питання стосовно міри покарання необхідно віднести до виключної компетенції суддів. Така пропозиція обумовлена передовсім тим, що присяжні не мають відповідної юридичної освіти та досвіду для кваліфікації злочинів, а отже, і міру покарання, відповідну саме певному злочину та особливостям кожного конкретного провадження, адекватно визначити вони не зуміють. Такі повноваження мають належати лише досвідченим особам з відповідною юридичною освітою – якими є саме судді. На підтримку такої зміни компетенції суду присяжних можна навести досить влучні слова С. Оверчука з цього приводу. Він зазначив, що: «Присяжні мають визнати особу злочинцем, якщо вона порушила закони соціальної природи, тобто її дії є протиприродними. Ставити перед присяжними додаткові питання, які стосуються позитивного права, є недоцільним, оскільки це не відповідає функції даної колегії як «провідника» природного права. Питання закону є прерогативою професійних суддів» [7, с. 507]. З огляду на необхідність звуження компетенції присяжних, виникає потреба у внесенні змін до п. 3 ст. 383 Кримінального процесуального кодексу України та викладенні його у такій редакції: «3. До компетенції суду присяжних належить вирішення питання стосовно винуватості чи невинуватості підсудного, яке приймається спільно».

Крім того, у світлі судово-правової реформи в Україні, вважаємо, доцільним було б внести певні корективи до Кримінального процесуального кодексу України. На нашу думку, необхідно конкретизувати та доповнити положення стосовно відводу (самовідводу) присяжних. Так, пропонуємо викласти п. 2 ст. 387 Кримінального процесуального кодексу України у такій редакції: «Головуючий повідомляє присяжним, яке провадження підлягає розгляду, роз'яснює їм права та обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді. Кожен із присяжних має право заявити про неможливість його участі в судовому розгляді, вказавши на причину цього, та зобов'язаний заявити собі самовідвід, з підстав, визначених цим Кодексом». Де дійсно буде міститися чітка вказівка на обов'язок, а не можливість самовідводу присяжних за наявності законодавчо передбачених для цього підстав. А от ст. 75 Кримінального процесуального кодексу України, вважаємо, необхідно доповнити ще однією вагомою підставою для відводу (самовідводу) слідчого судді, судді та, зокрема, присяжного, додавши до неї пункт 2¹, та, відповідно, викласти його у такій редакції: «2¹) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї знаходяться у трудовій залежності від слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача».

Також варто звернути увагу на те, що під час судового засідання за участю присяжних значна роль відводиться доводам прокурора та захисника, які вони наводять, реалізуючи принцип змагальності сторін судового процесу, адже саме вони орієнтують присяжних у справі та в нормах законодавства, які застосовуються, що дозволяє їм на основі цього робити певні висновки та приймати відповідні рішення. У зв'язку з цим та з метою більш якісного та всебічного судового провадження за участю присяжних, враховуючи усю відповідальність за прийняті ними рішення стосовно довічного позбавлення волі осіб, винних у вчиненні злочинів, вважаємо доцільним проведення на базі Національної школи суддів України тренінгів чи семінарів для осіб, включених до списку присяжних. На таких тренінгах (семінарах) фахівці у сфері права висвітлювали б основні положення законодавства, зокрема кримінального, та зміни, внесені до них. Проведення таких заходів, на нашу думку, необхідне для того, щоб присяжні володіли хоча б основними знаннями у цій сфері та більш кваліфіковано могли приймати рішення, спираючись не лише на загальні знання, власні внутрішні почуття, емоції та засвоєні соціальні норми поведінки, а й в першу чергу на положення законодавства. Окрім того, не виключено, що присяжним може стати людина з порушеннями у сфері моральних принципів чи з деформованою системою цінностей, які не носять протиправного характеру, не виявляються зовні та не є підставою, що унеможливила б його участь у провадженні як присяжного. В такому випадку, така підготовка присяжних може ще й позитивно вплинути на особу та сприятиме прийняттю виваженого, проаналізованого і справедливого рішення.

Звісно, таке нововведення вимагатиме додаткового фінансування судової системи (створення та обладнання приміщення, оплата роботи фахівця з тренінгів тощо). Але ж усі якісні нововведення у напрямку поліпшення діяльності будь-якого державного органу потребують фінансових вкладень, а створення ефективної судової системи того варте.

Висновки. Таким чином, виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку, що створення та функціонування інституту суду присяжних в Україні є доволі складним та витратним для нашої держави, а багато з науковців та юристів-практиків наводять аргументи проти цього явища у структурі вітчизняної судової системи. Ми ж, у свою чергу, аналізуючи історичні аспекти існування цього явища та реалії сьогодення, вважаємо, що суд присяжних є її необхідним елементом як гарантія незалежного, неупередженого, справедливого правосуддя у сучасній демократичній державі, де проголошений та діє принцип верховенства права. Запропоновані ж зміни та доповнення у чинному законодавстві стосовно інституту суду присяжних, вважаємо, сприятимуть більш справедливому та неупередженому прийняттю рішень присяжними, що, у свою чергу, підвищить ефективність діяльності судової системи загалом.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96 ВР. – В редакції від 02.03.2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: за станом на 28.03.2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25. – Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: за станом на 02.03.2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 2453-VI від 07.07.2010. – В редакції від 02.07.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
5. Коротобай Є. Проблеми та перспективи запровадження в Україні суду присяжних / Є. Коротобай // Юридичний вісник України. – 2010. – № 50 (806). – С. 15.
6. Куценко В. Суд присяжних в Україні / В. Куценко // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2013. – № 1. – С. 52–55.
7. Оверчук С. В. Інститут суду присяжних в Україні (з позиції соціального натуралізму) / С. В. Оверчук // Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького; Київський університет права НАН України. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – С. 496–508.
8. Радзівілл А. Суд присяжних – лакмусовий папірець зміни правової свідомості суспільства чи крок назад? / А. Радзівілл // Юридичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 70–72.
9. Романюк Т. Не зовсім присяжні / Т. Романюк // Віче. – 2013. – № 15. – С. 20–21.
10. Соловей В. Переваги та недоліки створення інституту суду присяжних в Україні / В. Соловей // Юридичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 88–90.

В статье рассмотрены особенности существующих моделей функционирования суда присяжных в некоторых странах мира. Кроме того, был проведен анализ действующих норм законодательства Украины в сфере создания и деятельности института суда присяжных и предложены определенные изменения в них с целью реализации гарантированного международными нормами права и Конституцией Украины права на справедливое решение по делу и права на участие граждан в осуществлении правосудия.

Ключевые слова: суд присяжных, присяжные, справедливость.

The article describes the features of the existing models of jury trial in some countries. In addition, were analyzed the existing norms of Ukrainian legislation in the sphere creation and activities of the institute jury trial and were suggested some changes to them in order to implement right on a fair decision and the right to citizen participation in exercise of justice guaranteed by international norms and by the Constitution of Ukraine.

Key words: jury trial, the jury lay judges, justice.

Одержано 28.02.2015.